

Ma Wenkelnek egy szellemes prédikációját hallottam a kereszténységről. „Az a hit, amely legyőzte a világot...” Kiállhatatlanul fennhéjázó minden olyan néppel szemben, amely nem keresztény, de nagyon ravasz is. Mert minden pillanatban mást értett kereszténységen, – és így mindig helyes értelem adódott, még a mi felfogásunk szerint is. Ha ezt a tételt: „a kereszténység legyőzte a világot”, ezzel cseréljük fel: „a bűn érzése, szóval egy metafizikai szükséglet, legyőzte a világot”, akkor nem ütközünk meg rajta mi sem, csak legyünk következetesek és mondjuk azt, hogy: „Az igazi hinduk keresztények”, vagy azt is: „Az igazi keresztények hinduk.” Alapjában azonban nem becsületes dolog felcserélni olyan szavakat és fogalmakat, amelyek már egyszer megrögződtek, mert ez teljesen megzavarja a szellemileg gyöngéket. Ha kereszténység annyit jelent, mint „hinni egy történeti eseményben, vagy egy történeti személyben”, akkor ehhez a kereszténységhez semmi közöm. Ha azonban a megváltás szükségének érzését jelenti, akkor ezt a kereszténységet a legmagasabbra becsülöm, és még azt is megbocsátom neki, ha fegyelmezni akarja a filozófusokat, mivelhogy azok nagyon kevesen vannak a megváltásra szoruló óriási tömege mellett, s még ugyanabból az anyagból is valók.

(Részlet Nietzsche Gersdorff bárónak, 1866. április 7.-én írt leveléből)

A MEGVÁLTÓ PSZICHOLOGIÁJA

„...ó, égiek küldjétek el nekem az örületet!
Az örületet, hogy végre higgyek önmagamnak.
...A kételkedés felfal megöltem a törvényt,
a törvény rémülettel tölt el, ahogy egy
halott ember ijeszti az élő embert,
ha nem vagyok több, mint a törvény, akkor
viszont én vagyok a legkitaszítottabb ember.”

– *részlet Nietzsche imájából* –

Nietzsche kereszténység iránti kételye zsenye gyermekkorára nyúlik vissza. Hitbuzgó nők és erős protestáns hagyományok határozzák meg a koraérett és zseniális kisleányt körülvevő szellemi légkört. Nem csoda, hogy a kereszténység-gel való vívódása egész életén és életművén végigvonul, egészen „Az Antikrisztus” (1888) megírásáig, amikor végleg leszámol a kereszténység kérdésével.

A mű azután született, hogy Nietzsche imája meghallgatásra talált... Megírásától fogva pedig életművét Nietzsche befejezettnek tekinti. „Az Antikrisztus”-ban a határozott állítások és – sokszor az átokig fajuló – szitkozódások mögött nagyfokú bizonytalanság húzódik meg; minduntalan ott sejlik a kétely: a kereszténység maga a décadence, de vajon az, amit Nietzsche a helyébe próbál állítani, üdvösebb? Nietzsche tudja, hogy az emberen túli ember eszméje merő képtelenség, „mert az ember vagy csandála, vagy pedig nincs is...” Leszámol ugyan a Platónnál megjelenő, majd pedig a kereszténység monstruózus építményében kiteljesedő idealizmussal – amely a kultúrát dekadenssé teszi –, csakhogy közben ő sem más, mint décadent. Ahogy Jézus is egy elérhetetlen eszménykép marad, úgy válik Nietzsche emberentúli embere is életidegenné – habár alapelve az életigenlés. Eszméjének a praxisba való átvitele maga a tragédia. Tragédia, mely abszurdumba fullad.

Sesztov Nietzsche személyiségét Dosztojevszkij személyiségével rokonítja. Mindketten a tragédia filozófusai, filozófiájuk az „odúlakó filozófiája”. Miként Nietzsche, úgy Dosztojevszkij is leszámol mindennemű idealizmussal – a nyers valóság, a szükségszerűség magánzárkája, a szenvedés állandósága összeegyeztethetetlen az idealizmus légváiraival. Mert minden filozófia a személyes igazság keresése, vagyis végeredményben öngazolás. Az etikai jó és rossz megszűnése a belső világ nihilizmusának kivetülése a külső világra. Csakhogy túl jön és rosszon ismét jó és rossz van, e dualitás megszüntethetetlen, az erkölcsiséget nem lehet meghaladni, hiszen e meghaladás sohasem válik belső természetünké – innen ered Nietzsche kételye és pesszimizmusa.

A hétköznapiság és a tragédia morálja áll itt szemben egymással. A könnyek nem segítenek, a részvét meddő és a szenvedésre semmiféle gyógyírt nem ad. Ebben az életérzésben fogantatva mondatik ki, hogy „a kereszténységben belül sem a morálnak, sem a vallásnak nincs köze a valóság egyetlen pontjához sem.” Ez egy fikcióvilág, mely a valóság gyűlöletében gyökerezik. A valóságból pedig magát az hazudja ki, aki szenved tőle. A valóságtól szenvedni annyit jelent, mint balul sikerült valóság lenni. „A kellemetlenség érzésének az öröme fölötti túltengése az oka ama fiktív morálnak és vallásnak: egy ilyen túltengés azonban a décadence képletét nyújtja...”

Az ember hálás önmagának, ezért van szüksége Istenre, aki jutalmaz és büntet. Valamely Isten „természetellenes kiherélése”, a Jó Istenévé való lefokozása azonban „semmiképp sem kívánatos”. „A rossz Istenre éppúgy szükségünk van, mint a jóra: saját létezésünket ugyanis nem éppen a toleranciának és emberbarátságnak köszönjük.” A keresztény Isten-kép épp ezen egyoldalúsága miatt kerül Nietzsche kritikájának célpontjába – ez az egyoldalúság ugyanis ellentmond a realitásnak.

A hatalom akarásának elenyészése pszichológiailag visszaesés – décadence. A keresztény Isten a gyengék („jók”), a megalázottak, a szenvedők Istene, aki „az élet ellentettjévé korszakosult”, s a túlnani élet reményével kecsegtet. A keresztények „Istenben a Semmit istenítik, s a Semmi akarását szentesítik.” Ennek értelmében megvetendő minden, ami evilági, materiális, minden, ami az ember természetes ösztöneiből ered. Így Isten fogalma denaturalizálódik, sőt eszközzé válik a papok kezében.

Az egész beteges, décadent keresztény kultúra a megváltó pszichológiai típusának elemzése révén, illetve annak torzulásaiból érthető meg. Főleg torzulásaiból, mert Nietzsche szerint Jézus volt az első és utolsó, azaz az egyetlen keresztény, ő, aki meghalt a kereszten. Nietzsche pedig, a maga sorstragédiájával, az első és utolsó igazi „antikeresztény”. Messiás szeretne lenni, de a kereszténységben egyetlen módon lehet az: Antikrisztusként, lévén hogy a keresztény felfogás minden más lehetőséget kizár. Kritikája nem egy kívülálló álláspontjáról íródik, a kívülállás számára pusztán eszmény marad. Leláncolt Prométeusz, akinek legerősebb láncai önnön lelkében vannak. Innen adódik, hogy „Az Antikrisztus” legőszintébb része éppen a Jézus portré meleg hangja. Bírálja Renan felfogását, hogy a zseni és a hős fogalmával lenne megragadható a megváltó pszichológiai típusa. A hős és a zseni fogalma velejéig antievangelikus; annál is inkább, mert Jézus esetében a szembeszállás képtelenségéből lesz morál, a jámborság, békesség, az ellenségességre való képtelenség pedig maga a boldogság. Másrészt, abban a világban, melyben Jézus él, értelmetlen a „szellem” kultúrfogalma.

Fiziológiai realitások, amelyekből a megváltás tana ered: ösztönszerű gyűlölet mindennemű realitással szemben, amely a szélsőséges szenvedésből és ingerelhetőségi képességből fakad; ösztönszerű kizárása minden ellenszenvnek, minden ellenségeskedésnek, illetve minden határnak és távolságnak az értelemben – ez viszont az önfenntartási ösztön ellen való. A szeretet Jézus számára egyetlen, végső életlehetőségként tételeződik – legalábbis Nietzsche szerint. Bárminemű fanatizmus megsemmisítené ezt a típust. Számára a hit magátólér-

tetődőség, a hit él benne és szembeszegül a formulákkal.

„Az <élet> fogalma, tapasztalata, azon az egyedüli módon, ahogyan ő ismeri, ellenáll mindennemű szónak, formulának, törvénynek, hitnek, dogmának.” Ilyen értelemben „szabad szellem”, csak a legbensőbből beszél. A legbensőbb az „élet”, „igazság”, „fény” – maga a valóság, a természet egésze – melynek kifejezésére a nyelv is csupán jel, hasonlatértékű valami. Nem bizonyít, nem érvel, példájával azt mutatja, hogy csupán az életmód az, amely révén az ember „üdvözültnek”, „Isten gyermekének” érzi magát; „épp ez Isten”.

Jézus a tiszta szellem és a tiszta jószág. Nietzsche, annak ellenére, hogy ebben a művében nagyon vehemensen kritizál, Jézus személyére vonatkoztatva csupán egyetlen „illetlen” kifejezést használ: azt, hogy idióta. S még ez sem fogható fel egészen negatívként – ugyanis ezzel Dosztojevszkij félkegyelműjére utal, Miskin hercegre, aki a megváltó személyiség típusaként jellemezhető; aki Dosztojevszkij szerint ugyanolyan használhatatlan tanácsokat ad a szenvedésből való kilábalásra, akárcsak Jézus Nietzsche szerint. A félkegyelmű – és itt fontos a fél-ség, ellentett párja az agresszív, impulzív, anyagi kereskedőnek. Erre a kereskedőre (Rogozsin) konvencionálisan rásüthetnők, hogy a regény negatív figurája, az erkölcsi rossz, ám ösztöneink mást súgnak. Mégpedig azt, hogy önmagában mindkét személyiség fél – azaz egyoldalú ember. S hogy a teljes egy harmadik személy lehetne, amelyre mindkét személyiség attribútumai jellemzők lennének. Nietzsche ebben az éppen elejtett utalásban lélektanilag rátapint a lényegre. Ugyanis a realitás szempontjából – és más szempontból nem is közelíthetjük meg – maga Jézus is fél. Az ókori gnosztikusok szerint Krisztus „levágta magáról az árnyékát.” Az Antikrisztus tulajdonképpen a mély-én árnyéka, azaz – Jung elemzésében – az emberi totalitás sötét oldala. A keresztény ember számára Krisztus jelenti a mély-én archetípusát. Az isteni vagy mennyei jelleg teljességét jeleníti meg, az átszellemült embert, istenfiát, aki bűn nélkül való „sine maculae peccati”. Az imago Dei úgy nyilvánul meg bennünk, mint igazságosság, mértékletesség, fegyelmezettség. A mély-én az emberi lélek teljessége, spontán jelképei megkülönböztethetetlenek az istenképtől. Csakhogy Jézus szellemi és csak jó – tehát nem testesíti meg a teljességet, lévén hogy a rossz eredetének magyarázata konvencionális hazugságokba fullad. Így például a protestáns tanokban: minden jó az Istentől, minden rossz az embertől származik – azért, hogy az ördögöt mellőzhessék. Fel sem tevődik az a lehetőség, hogy Istent a moráliák fölé emeljék, úgy, hogy mint egység és abszolútum „túl jön és rosszon”, túl mindenféle dualitáson alapozódjon meg képzete. Ez csupán az Újszövetség „vívmánya”, ugyanis Jób könyvében Sata-nael és Krisztus – a hét Istenfi, s így az Istenkép is kifejezi a teljességet, vagy pl. a buddhizmustól is idegen az isten-kép moráliákra alapozott szétválasztása. Jung szerint a fény-árnyék paradox egysége alkotja a mély-én archetípusát. A kereszténységben ez az archetípus kettévált két összeférhetetlen részre. Krisztus egyoldalúan tökéletes és az egyensúly helyreállítása végett követel magának valamilyen szellemi kiegészítőt.

Nietzsche az örületért imádkozik. S miért? Azért, hogy végre „higgyen önmagának.” Pontosan ez az egyoldalú „tökéletesség” miatt veszti hitelét számára a Jézus-portré. Annyira próbálja az anyagit és az ennek úgymond megfelelő

rosszat kizárni, hogy a jó és szellemi abszolutizálásából kialakult portré inkább hasonlónak válik egy „idiótához”, mint egy hatalmas istenséghez. Ez az Isten félszeg – az őt megtestesítő imago Dei nem fedi a totalitást, sőt lételemné, életidegenné válik, a kultúra pedig beteggé: dekadenssé. Az Antikrisztusban és a korábbi műveiben úgy tűnik Nietzsche az „imago Dei”-nek éppen ezt a hiányzó részét írja le, és amennyire abszolutizált a keresztény imago, épp annyira indulatosan abszolutizálja annak hiányzó részét Nietzsche. A mély-én, azaz az imago Dei teljességét a Krisztus és az Antikrisztus két fél egységének eggyé olvadása teljesítené ki.

KÖNYVÉSZET

1. Lev Sesztov: Dosztojevszkij és Nietzsche, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1983.
 2. Nietzsche: Az Antikrisztus, Ictus, Szeged, 1993.
 3. C.G.Jung: Aión, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985
- Ivo Frenzel: Nietzsche, Szalon Kiadó, Budapest, 1993.